

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Gábor Dávid

Babits Mihály *Eratójának* latin eredetű fordításai

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető:

dr. Pataki Elvira

egyetemi docens

dr. Mátyus Norbert

hab. egyetemi docens

Irodalomtudományi Doktori Iskola
Az iskola vezetője: dr. Dobos István DSc.

Budapest

2024

Tartalomjegyzék

1. A kutatás előzményei, problémafelvetés	3
2. Kutatásmódszertan	6
3. Eredmények	9
4. A témában végzett publikációs tevékenység	16

1. A kutatás előzményei, problémafelvetés

Babits Mihály egyik legismertebb (és leghírhedtebb) műfordításkötete, az *Erato*¹ erotikus és pajzán témaválasztásával, valamint időben és nyelvben szerteágazó szövegtörzseivel az egyik legjelentősebb munkája volt Babitsnak. Babits 1919 elején kaphatott megbízást az antológia összeállítására és fordítására, a szerződésben pedig titoktartási kötelezettséget vállalt, ezért az előkészületekről csak barátai – elsősorban a fordításban közreműködő Szabó Lőrinc és Tóth Árpád – tudnak. Babits lassan készült el a kötetrel, mert egyéb elfoglaltságai, például a *Purgatórium* fordítása, a *Nyugtalanság völgye* és a *Karácsonyi Madonna* kötet összeállítása, a *Timár Virgil fia* írása és a *Halálfiú* tervezése mellett nem sok ideje jutott erre a feladatra, de ugyanígy a *Romlás virágai* fordítása is késleltette az *Erato* megjelenését.

Mivel az *Erato* előkészülete titokban zajlott, a terjesztése pedig előjegyzés alapján mindössze ötszáz példányban merült ki, a megjelenés után abszolúte semmilyen sajtóvisszhangot nem kapott. Csupán évekkel később, a *Nyugat* 1924. április 1-jei számában említik Babits műveit ajánló hirdetésben, valamint Révay József Babits költészetének latin vonatkozású elemeit vizsgáló esszéjében külön alfejezetet szán a latin fordításoknak, s így az *Erato* kapcsolódó verseinek.

¹ BABITS Mihály, *Erato: Az erotikus világköltészet remekei*, Wien, Hellas, [1921].

Az *Erato* recepciójával kapcsolatban mai szemmel visszatekintve különösen szórakoztató az a per, amelynek előzménye 1925 júniusában indult, és az 1927. július 23-án megjelent postahivatali rendeletben zárult. Az 1878. évi V. törvény 248. §-a rendelkezett a szemérem elleni vétségről, az *Erato* pedig pajzán tartalma miatt törvénybe ütközött, ezért amikor 1925-ben több hasonló témájú könyvvel együtt Babits kötetét is elkobozták, azonnal a sajtóérdeklődés középpontjába került. A törvénynek azonban volt egy olyan rendelkezése, amely szerint, ha a sajtóterméket külföldön állították elő, a szerző jogilag nem vonható felelősségre. Ezzel magyarázható, hogy a magyar erotikák kiadása külföldön, elsősorban Bécsben virágzott, mert így a magyar szerzők elkerülhették a felelősségre vonást, ahogy Babits is.

A kötet hatvanhat verset tartalmaz negyvenhárom költőtől, ám a fordítások szerzősége problematikus, mivel köztudottan Szabó Lőrinc és Tóth Árpád is közreműködött az *Erato* előkészítésében, azonban a munka felosztásáról nem maradt fenn feljegyzés. Ebből a hatvanhat fordításból tizenöt másodközlés, további öt pedig még Babits életében másodszor is kiadásra került, vagyis Babits az *Erato* versei közül húszat közölt legalább kétszer. Kabdebó Lóránt kutatása alapján további huszonegy fordításról tudható, hogy azok elérhetők az OSZK és az MTA Kézirattárában Babits kézírásával vagy szignójával, így azokat is biztosan Babits fordította. A fentiek alapján az antológia hatvanhat verséből negyvenegyőről biztosan lehet tudni, hogy Babits fordítása, öt Szabó Lőrincé, egy vers fordításának nagyobb része Tóth Árpád munkája, de tizenkilenc további költemény szerzőségét tárgyi

nyom hiányában nagyon nehéz megállapítani. A dolgozat témája szempontjából fontos latin eredetű fordítások közül Cornelius Gallus, Martialis és Petronius Arbiter egyik verse (*A hitves és a fizetés*) az utóbbiak csoportjába tartozik, így a kutatás ezek esetében annak valószínűségét vizsgálta, hogy Babits fordította-e őket.

A kötet kompozíciójával kapcsolatban szembevetendő, hogy az első versként szereplő homérosi *Aphrodité-himnusz* mottószerűen megtöri a kötet irodalomtörténeti időrendjét, megelőzve az *Énekek éneke* fordítását. Az *Énekek éneke* után következnek a görög versek, amelyek sorrendjét az időrenden túlmutató logika rendezi, és ugyanez igaz a latin ciklusra is, amely a görögöt követi: Catullus három fordítással, Cornelius Gallus, Ovidius, Propertius, Martialis és végül Petronius szintén három költeménnyel. A latin szerzők sorrendisége többnyire megfelel az időrendnek, bár Ovidiust általában Propertius után szokták tárgyalni, Martialist pedig Petronius után.

Az ókori szerzők után a középkort egyetlen német szerző képviseli: Vogelweide, utána pedig olasz, angol, francia és német nyelvű szerzők követik egymást a reneszánsztól kezdve klasszicizmuson, romantikán és szimbolizmuson át egészen Babits kortársaiig. Az *Erato* antológiáját tehát a nyelvi, műfaji és irodalomtörténeti sokszínűség jellemzi, és Babits fordításait leginkább az erotikus, sokszor pajzán közös téma, illetve annak motívumai kapcsolják össze.

2. Kutatásmódszertan

Az *Erato* verseinek forrásnyelvei között – ahogy a fenti felsorolásból is kiderült – jelen van több európai nyelv is, így a latin és görög mellett a német, olasz, angol és francia nyelv is. Babitson kívül kevesen annyira jártasak ezen nyelvekben, hogy mindegyikben otthonosan mozogjanak, így a dolgozat szerzője sem kívánt a germanisztika, a romanisztika vagy az anglisztika területére tévedni, hanem elsősorban a klasszikus latin eredetű fordítások képezték a vizsgálódás tárgyát.

A másik fontos alapvetés a dolgozattal kapcsolatban, hogy műfaját tekintve hibrid: határterülettel foglalkozik, mert a római irodalom megértéséhez klasszika-filológiai ismeretek szükségesek, Babits pedig a modern magyar irodalom korszakos alakjaként irodalomtörténeti megközelítést is von maga után.

A dolgozatnak kiemelt célja volt az *Eratóban* megjelenő római szerzőket abból a szempontból vizsgálni, hogy milyen hatással voltak Babitsra az *Erato* előtt és után. A fordításokban több olyan fordulat és jelző is megjelenik, amelynek allúzióját nem fordításnak aposztrofált verseiben is alkalmazza Babits. A dolgozat vizsgálódásának tárgyát képezte az is, hogy vannak-e Catullushoz, Gallushoz, Ovidiushoz, Propertiuszhoz, Martialishoz vagy Petroniuszhoz köthető idézetek, allúziók, reminiscenciák Babits levelezésében, esszéiben, regényeiben, verseiben és egyéb műveiben, illetve ezek milyen viszonyban vannak az *Eratóban* megjelent fordításokkal. Meghatározó szereplői voltak-e ezek a szerzők Babits életművének, vagy csupán az *Erato* kedvéért fordította őket, megjelenésük egyedi vagy visszatérő?

A fordítások elemzésében az elméleti alapokat Kappanyos András *Bajuszbögre, lefordítatlan: Műfordítás adaptáció, kulturális transzfer* és *Túl a sövényen* című monográfiái, valamint Polgár Anikó *Catullus noster* című kötete adták.

A *Nyugat* versfordítói hagyományáról Kappanyos úgy gondolja, hogy az kifejezetten háziasító tendenciát mutat, viszont „központi eleme a fordítói virtuozitás iránti megbecsülés is, ami éppen elmentés a láthatatlanságra irányuló törekvéssel.” Polgár éppen ezt a kettősséget megfigyelve nevezte integrációnak a nyugatosok paradigmáját, és a célszöveg győzelmét a „zsákmányolásmetaforával” szemlélte. A dolgozatban megvizsgáltam, hogy Babits fordítói gyakorlatában – akár egy fordításon belül is – hol jelent meg a háziasító stratégia, hol az elidegenítő, és milyen eszközök mutatják a Kappanyos által említett virtuozitást, vagy a Polgár által megnevezett „zsákmányolásmetaforát”.

A másik stratégiai kérdés, amelyet Kappanyos felvet, és Babits szempontjából fontos, a referenciakövető és az attitűdkövető stratégia különbsége. A két stratégia abban különbözik, hogy a referenciakövető fordítás a strukturális összetevőket, mint például a versformát, hangzást vagy kulturális allúziót, másodlagosnak tartja, ezért eltekint tőlük, míg az attitűdkövető kompromisszumra törekszik az értelmi lényeg megtartása és a további, járulékosnak vélt struktúrák újraépítése között. Ugyanakkor az attitűdkövető számára elsődleges a szemantikai-logikai alapszerkezet megtartása, mert ez adja a forrásszöveg identitását. A dolgozatban azt is vizsgáltam, hogy Babits referencia- vagy attitűdkövető stratégia szerint fordított-e.

Kappanyos másik szempontrendszere a fordítói stratégia mellett a mérce, amely a kreatív folyamat helyett az eredmény felől vizsgálja a fordítást. Ha egy fordítás teljesíti a megfeleléség alapkritériumait (általános nyelvhelyesség, verstani rendezettség), a pontosság és az élményszerűség az a két mérce, amely az eredményt értékelheti. A pontosság jellemzője, hogy a cél- és a forrásszöveg makrostrukturái egybevágnak, de nemcsak történet, hanem mondatok és bekezdések szintjén is (versek esetén strófa szintjén). A szélsőséges pontosság nem elégíti ki az élményszerűség mércéjét, mivel a forma és a zeneiség szerves része az eredeti műnek, amely felkelti az esztétikai élményt. Ugyanakkor az élményszerűség előtérbehelyezése könnyen túlzott domesztikálássá válhat. Éppen ezért a fordítónak egyensúlyra kell törekednie a pontosság és az élményszerűség között, hogy a fordítás és az eredetije megfeleltethetők legyenek egymásnak, de az előbbi is hordozza az utóbbi esztétikai értékét.

3. Eredmények

A vizsgált szerzők közül Catullus gyakorolta a legnagyobb hatást Babitsra, de egy-egy átmeneti időszakban Petronius, Ovidius és Martialis is meghatározó volt, bár az utóbbi költőktől választott fordítások és a szerzők megjelenése az életműben kevesebb összefüggést mutat, kevesebb elköteleződést Babits részéről, mint Catullus esetében. Babits életművében Petronius a *Satyricon*-fordítása miatt volt kiemelt helyen, amelyet nem fejezett be, és az elkészült része is elveszett, de ez csak a szerző révén kapcsolódik a lefordított epigrammához. Ugyanakkor a *Nászdal (Ite, agite...)* több kötetben is újra megjelent, így az életműre gyakorolt hatása nem elhanyagolható.

Ovidius Babits fogarasi áthelyezése idején vált fontossá a Tomiba való száműzetés miatt érzett sorsközösség miatt, ami a levelezéséből kiderül. Ennek ellenére Babits mindössze az *Eratóban* megjelent *Am. 1, 5* elégiát fordította le Ovidiustól, amely tematikus szempontból nem kapcsolódik a száműzetéshez, mivel a római költő életpályája korai szakaszából származik. Ezt a fordítást Babits később sem jelenteti meg újra.

Martialis Babits gimnazista korában kerül a fiatal költő figyelmének középpontjába, amikor három epigrammát lefordít tőle, ekkor még a Csengeri elveihez kapcsolódó domesztikáció paradigma szerint. Emellett Babits a *Szagokról, illatokról* című esszében többször hivatkozik Martialis egyéb verseire, de fordítása csak az *Eratóban* jelenik meg, kézirat nem maradt fenn róla, így azt sem lehet róla biztosan állítani, hogy Babits fordította.

Cornelius Gallus neve egyszer sem kerül említésre Babits életművében, Propertius pedig leginkább az egyetemi idősakra eső levelezésben jelenik meg, éppen akkor, amikor Babits Némethy Géza Propertius-órájára jár, de ezen túlmenően csak *Az európai irodalom történetében* kerül elő Propertius neve, így a megjelenése az *Eratóban* szintén epizodikusnak mondható.

A latin ciklus összeállítását a dolgozat elemzése alapján részben az irodalomtörténeti időrend határozta meg, mivel olyan ezüstkori szerzők, mint Martialis és Petronius, nem előzték meg Catullust vagy Ovidiust, hanem a ciklus végére kerültek. Ugyanakkor Cornelius Gallus verse 13–14. századi hamisítvány, ezért jelenléte megtöri az időrendet, de a szerző neve logikusan kerül Catullus után, mivel történetileg valóban ebben a sorrendben követték egymást. A folytatásban Ovidius és Propertius fordításának sorrendje azonban magyarázatra szorul, mivel bár kortársak voltak, konvencionálisan fordított sorrendben, Propertius Ovidiust megelőzve jelenik meg a legtöbb irodalomtörténeti munkában, de elég csak említeni *Az európai irodalom történetét*, amelyben maga Babits is csak Propertius után mutatja be Ovidius költészetét. Babits valószínűleg egyrészt azért cserélte fel a két fordítást, mert Ovidius és Propertius elégiája témájában nagyon hasonló, viszont az *Am. 1, 5* eseményei délben (*fele útját járta a nap*), fényes nappal történnek, a *Prop. 2, 15* viszont éjszaka (*Éjjeli boldog idő!*), így a fordítások sorrendje a napszakokkal harmonizál. Másrészt az Ovidius-fordítás kezdősora metapoetikus, mivel az *Erato* kontextusában arra is utalhat, hogy a tíz latin versből ötödikként éppen a ciklus felénél jár az olvasó: *Forró nyár, fele útját járta meg a nap az égen.*

A metapoetikus értelmezés a Propertius-szövegre is alkalmazható, mivel a latin ciklus második felének kezdőverseként az Ovidius-fordítás tükörképe. A két vers közötti szimmetriatengely éppen a ciklus közepén helyezkedik el. Ugyanilyen párhuzamosságot lehet felfedezni a ciklus két végén megjelenő három-három Catullus- és Petronius-fordítások között, amelyek keretbe foglalják a latin verseket. A keretet alkotó hat vers közül a *Lesbiához (Kérded, hány ölelésed...)* és *A valódi gyönyörűség (Csúf és kurta...)* áll legközelebb egymáshoz, mivel mindkettő *hendecasyllabus*ban íródott – ami igaz a *Lesbiáról (Óh jaj, Lesbia...)* című költeményre is – és mindkettő a szerelmi gyönyörök, ölelések végtelen halmozását óhajtja.

Ugyanakkor a három-három vers csoportosan is felelnek egymásnak. A választott Catullus-fordítások a Lesbia-szerelem bimbózását (7. c.), a féltékenység elmélyülését (87. c.+75. c.) és Catullus teljes kiábrándulását (58. c.) mutatják be, ahogy a *dugott szerelem (furtivos amores)* házastársi hűséggé (*mulier, fides, foedere, officio*) válik Catullus részéről, majd végül a legalantasabb helyzetben (*glubit*) ismeri föl, hogy Lesbia már nem az nő, akit egykor szeretett. Ezzel szemben Petronius versei mintha válaszként jelennének meg Catullus szövegére. *A hitves és a fizetés (Uxor legitimus...)* a házasság eszményét kérdőjelezi meg, a *Nászdal (Ite, agite...)* viszont az esküvő utáni pillanatra, a nászéjszakára tér vissza, és mintha a harmadik Petronius-fordítás az előző költemény sürgető szavait intené türelemre. Catullus „házasságként” megélt szeretői pozíciójával szemben Petroniusnak a valódi házassággal és a nászéjszakával kapcsolatos gondolatai állnak. A vágyalom és a valóság a latin műfordítások ciklusának két szélén

állnak szemben egymással, ahogy Ovidius és Propertius a kompozíció közepén. Mindemellett az utolsó vers utolsó szavai is a metapoetikus értelmezést erősítik: „újra kezdődik, soha sincsen vége...”

A fenti kompozícióban helye van Cornelius Gallus és Martialis versének is. Az *Erato* kontextusában mindkét fordítás a ciklus közepén elhelyezkedő Ovidius- és Propertius-költeményekkel áll intertextuális kapcsolatban. Gallus verse elsősorban a vetkőzésre irányuló folyamatos kérleléssel utal az ovidiusi és propertiusi elégiáknak a meztelenséggel kapcsolatos visszatérő motívumára. Martialis költeménye viszont, kívülről szemlélve a két vers eseményeit, mintha az ovidiusi és a propertiusi vers beszélőit látná ugyanazzal a nővel rendkívül hasonló helyzetben, és a két szereplőt Phyllis türelmetlen ügyfeleivel azonosítaná. Mindezek az intertextuális kapcsolatok természetesen csak az *Erato* kontextusában, a Babits által sajátkezűleg elrendezett kompozícióra igazak, mivel a latin költemények ilyesféle viszonya túlságosan esetleges lenne, ha nem kerültek volna egymás mellé ebben az antológiában.

Az imént bemutatott kompozíciós kapcsolat választ adhat arra a kérdésre, hogy az a három latin vers, amelynek nem volt Babits életében másik közlése, kiadása, és emiatt nem állítható biztosan, hogy ő fordította, azok vajon az ő szerzeményei-e. A dolgozat eredményei alapján nagy valószínűséggel lehet állítani, hogy igen, ezeket Babits írta, mert olyan erős a kohézió a latin cikluson belül, és Cornelius Gallus, Martialis és Petronius (*A hitves és a fizetés*) költeményei olyan sok intertextuális szállal kötődnek a többi, más nyelvű fordításhoz az *Eratóban*, hogy valószerűtlen, hogy ezeket nem Babits fordította.

Mindemellett Martialis és Petronius egyéb műveinek fordítása is foglalkoztatta korábban Babitsot, így észszerű azt feltételezni, hogy ezeket a költeményeket is ő fordította. Az újra publikálásuk vélhetően azért maradhatott el, mert a Gallus- és Petronius-fordítások (előbbi hamis eredete, utóbbi rövideje miatt) irodalomtörténetileg kevésbé jelentősek, a Martialis-epigramma pedig az *Erato* egyik legobszcénabb műve.

A dolgozat vizsgálódásából az is kiderült, hogy Babits olyan forrásokat használhatott, amelyekben nemcsak a latin szöveg állt rendelkezésre, hanem különböző kommentárok is. Így fordulhatott elő, hogy az 58. c. *glubit* szavának jelentését a kézirat tanulsága szerint Babits nagyon pontosan tudta, pedig ez a szexuális értelmezés csak Ausoniusnál fordult elő. Másik jó példa a kommentárhasználatra a Martialis-fordításnál Janus isten emlegetése, amiről bebizonyosodott, hogy nem Babits költői invenciója, hanem már régebbi francia kommentárok is használták ezt a példát. Babits egyetemi tanárának, Némethy Gézának jelentős hatása lehetett a latin ciklus létrejöttében, különösen az Ovidius-Propertius páros verseinek kiválasztásában. Némethy Ovidius-komentárja éppen azt a Propertius-költeményt idézi, amelyiket Babits beválogatta az *Erató*ba, és a tanítványa, Schröder Imre is éppen Ovidius és Propertius költeményeinek kapcsolatáról írt doktori disszertációt. Mivel a Catullus-, Gallus-, Ovidius- és Propertius-fordítások fontos összekötő eleme a római szerelmi elégia műfaja, valószínűleg a téma szakavatottjának, Némethy előadásainak nagy hatással kellett lenniük az egyetemista Babitsra.

A kommentárirodalom mellett Babits nem zárkozott el a korábbi magyar fordítások alkalmazásától sem. Catullus esetében Csengeri és Molnár fordításai között lehet hasonló megoldásokat találni, de azt azért nem lehet mondani, hogy Babits minden versben valamelyik elődjét utánozta. Polgár Anikó Babitsot a nyugatos paradigmához sorolta, és az integráció fordítói eljárás alakzatával jellemezte munkáját Catullus-fordításai alapján, ugyanakkor a besorolás megállja a helyét az *Erato* többi latin költeményével kapcsolatban is. Bár Babits a gimnáziumi években még a domesztikáció felé hajlott rímes Martialis-fordításaival, érett költőként már ragaszkodott a forrásszöveg formai kötöttségeihez. Ugyanakkor fordításaira jellemző, hogy a komplexebb mitológiai, történeti utalásokat általánosítja vagy elhallgatja, a szóismételeket kerüli, és bőkezűen bánik a jelzők és egyéb szimbolikus kifejezések önkényes hozzáadásával. Ezek a betoldások gyakran más Babits-versekhez vagy -fordításokhoz is kapcsolódnak. A *Pávatóllak* előszava szerint Babits csak azért nevezi műfordításnak a kötet verseit, mert eredetinek „nem meri”.

Kappanyos stratégiai dilemmái alapján Babits inkább az értelem szerint fordít (nem szó szerint), műveiben inkább a háziasító eljárást alkalmazza (nem az elidegenítőt), és a referencia helyett az attitűdöt követi. A kappanyosi mércéket tekintve Babits fordításai egyértelműen teljesítik a megfelelőség alapkritériumait (ami a magyar irodalom egyik legnagyobb alakjánál több mint elvárható), viszont a pontosság helyett gyakran az élményszerűség felé hajlanak. Az élményszerűség melletti döntés érthető: az antikvitás és a modern magyar kultúra időben és térben olyan komplex távolságot ölelnek fel, amelyet

filológiai ismeretek nélkül nehéz lenne áthidalni. Babits *Eratója* viszont könnyen befogadható, és bár a sikamlós vagy néhol obszcén erotikát fordítója sokszor szemérmesen elhallgatja, eufemizálja, az olvasott versek élményszerűsége, irodalmi értéke megkérdőjelezhetetlen.

4. A témában végzett publikációs tevékenység

1. GÁBOR Dávid, *A fordítás nehézségeiről: Fontosabb-e Caecilius, mint Lesbia? = Phyllobolia: A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae nyolcadik országos konferenciáján elhangzott előadások*, szerk. Adorjáni Zsolt, Piliscsaba, Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, 2014, 108–116.

2. GÁBOR Dávid, *Lesbia karja: Babits Catullus-fordításainak forrása = Amphidromia: A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae XI. országos konferenciáján elhangzott előadások*, szerk. TUHÁRI Attila, Bp., ELTE Eötvös József Collegium, 2018, 65–73.

3. GÁBOR Dávid, *Babits Mihály Propertius-fordításának (II, 15) forrása és a fordító költői invenciói*, AntTan, 2022, 279–293.

4. GÁBOR Dávid, *Babits, a tanár = Az Antik nevelés öröksége*, szerk. TÓTH Orsolya, FORISEK Péter, Debrecen, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszék, 2022, 157–176.